

УДК 94 (477.83/.86)
ББК 63.3 (4 Укр)

Ігор ПИЛИПІВ, Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

ДО ПИТАННЯ ПРО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ КАПЕЛАНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ АРМІЇ (1942–1946 рр.)

У статті на підставі аналізу джерел й історіографії зроблено спробу обґрунтувати позицію греко-католицьких ієрархів та участь окремих представників духовенства в Українській повстанській армії.

Ключові слова: Греко-католицька церква (ГКЦ), капелани, Українська повстанська армія (УПА).

Проблема капеланства в Збройних силах на сучасному етапі включає практичний та історико-теоретичний рівні: на першому – як запровадження в Збройних силах України позитивно сприймається командним складом і духовенством, але потребує законодавчого закріплення і опрацювання, зокрема, в рамках “Стратегії розвитку Української Греко-Католицької Церкви”¹. На другому – передбачає вивчення досвіду діяльності українських капеланів, зокрема, в армії Австро-Угорської імперії, легіонах Січових Стрільців, Українській галицькій армії, дивізії СС “Галичина” німецького вермахту й Українській повстанській армії. Цій проблемі присвячено чимало досліджень істориків², але залишилися і дискусійні питання. Так, питання капеланства в УПА, яка у свій час викликала гостру полеміку на сторінках преси³, потребує детальнішого вивчення. На жаль, поки що відсутнє комплексне дослідження проблеми участі греко-католицьких священників у формуваннях УПА. Слід зауважити, що радянські дослідники, ґрунтуючись на “висновках” органів НКВС і НКДБ за 1944–1946 рр., саме “співпрацею уніатського духовенства з українськими буржуазними націоналістами” обґрунтовували “закономірність” ліквідації УГКЦ 1946 р.⁴. Водночас у вітчизняній історіографії поширена теза про те, що рішення про ліквідацію УГКЦ у Москві прийнято тому, що ієрархи УГКЦ не зуміли зупинити збройний опір УПА⁵. Отже, проблема співпраці греко-католицького духовенства з підпіллям УПА потребує детальнішого вивчення.

Об’єктом нашого дослідження є інститут капеланства в УПА, а предметом – причини, процес формування й особливості функціонування капеланської служби в умовах підпільної партизанської боротьби УПА. Мета даної розвідки – спроба вироблення об’єктивного погляду на проблему капеланства в УПА. Для цього необхідно детальніше проаналізувати суспільно-політичну ситуацію в західних областях України в 1942–1946 рр., показати еволюцію суспільно-політичних поглядів ієрархії і духовенства та ставлення націоналістичного підпілля до УГКЦ, визначити місце й роль капеланів у структурі УПА. Хронологічні рамки дослідження обмежуються, з одного боку, утворенням УПА, а з іншого, – Львівським собором 1946 р., який формально ліквідував УГКЦ. Усвідомлюючи складність проблеми, ми не претендуємо на вичерпну оцінку інституту капеланства в УПА, лише спробуємо викласти власне бачення. Закликаємо до наукової дискусії для досягнення об’єктивного погляду на проблему.

Зауважимо, що процес формування єдиної організаційної структури УПА завершився в січні – лютому 1944 р., коли рішенням Головного Командування її реорганізовано на чотири генеральні воєнні округи (ГВО), які, у свою чергу, поділялися на воєнні округи (ВО) й тактичні відтинки (ТВ)⁶. З них тільки ГВО УПА-Захід (включала 6 воєнних округ) діяла в Галичині, де домінувала УГКЦ⁷. Однак, очевидно, співвідношення організаційно-територіальної структури ВО УПА-Захід з адміністративно-канонічною територією УГКЦ об’єктивно не визначало участі духовенства в збройному підпіллі. Тому для висвітлення проблеми співпраці УГКЦ і УПА необхідно виявити “спільний знаменник”, зокрема: які цілі й методи вони використовували в національно-визвольному русі; який характер мали контакти та співпраця між ними; як кожна зі сторін взаємно враховувала інтереси й ідеологію іншої.

Насамперед слід відзначити, що УГКЦ та ОУН по-різному оцінювали найближчу перспективу розвитку української держави. Свою позицію ієрархи й духовенство УГКЦ продемонстрували в липні–серпні 1941 р., коли підтримали Акт 30 червня, наголошуючи в пастирських листах і проповідях на дотриманні християнських принципів у державотворчому процесі⁸. Керівництво національно-визвольного руху, зі свого боку, усвідомлювало важливість релігійного фактора в державотворчому процесі. Так, до складу сформованого Я.Стецьком 30

червня 1941 р. уряду – Українського Державного Правління – ввійшов міністр народної освіти й релігійних справ В.Радзикович⁹. Крім того, в програмних засадах ОУН(б) передбачено демократичну свободу для всіх віросповідань¹⁰. Однак наміри ієрархів УГКЦ щодо залагодження внутрішнього конфлікту в ОУН для консолідації українського суспільства зустрічали певну опозицію серед частини націоналістів¹¹. Крім того, ОУН у липні 1941 р. проголошує необхідність безкомпромісної боротьби з “ворожими елементами”, проводячи карні акції щодо тих українців, до яких мала “застереження”¹². Отже, політична тактика ОУН вступала в суперечність із позицією ієрархів УГКЦ.

Митрополит А.Шептицький у грудні 1941 р. мусив визнавати, що на шляху досягнення ідеалу національної “Хати-Батьківщини” існують не тільки зовнішні, але й внутрішні перешкоди, зокрема, партійна боротьба. Тому першочерговим завданням вважав створення “таких суспільно-християнських обставин, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу й успішно захищали межі від зовнішніх ворогів”¹³. Єпископ Г.Хомишин у жовтні 1941 р., зокрема, наголошував: “Ми мріємо про Україну... Все те є гарне, однак перше дбаймо про небесну Україну т. є. про Божу державу... Се приказ Христа Спасителя... Шукаймо Божого царства в нас самих, стараймося те Боже царство і його засади і права поширювати й примінювати в життю нашого народу. Тоді будьмо переконані, що Христос не забуде про нашу земну державу...”¹⁴. Отже, ієрархи спонукали вірних до використання християнських принципів у нових суспільно-політичних умовах.

Практичним їх застосуванням стала взаємодія УГКЦ зі структурними підрозділами Українського Центрального Комітету, завданням якого був захист інтересів українського громадянства перед окупаційною владою¹⁵. Ідея такого “поступового консерватизму” в проведенні “позитивної праці”^{*} знаходила підтримку серед духовенства¹⁶. Так, із 68 комітетів районних і повітових делегатур УЦК у Галичині 29 очолювали священники¹⁷. На думку заступника голови УОК у Станіславові о. В.Микитюка, українські комітети “твердою працею, наповненням нашого національного життя змістом зуміли дати те, чого від нас вимагає добро нації”¹⁸. Однак, не зважаючи на формальні відносини з окупаційною адміністрацією, такі священники тверезо оцінювали її політику. Так, голова УОК у Коломиї о. О.Русин у знак протесту проти репресій гестапо щодо мирного населення в грудні 1942 р. “зрезигнував” із посади¹⁹. Отже, співпраця з окупаційною владою була можливою доти, доки не відбувалося порушення християнських соціально-етичних принципів. Неможливість вплинути на дії гестапо змушувала священників виявляти “ненасильницький громадянський опір”²⁰.

У 1943 р. відбулася диференціація політичних настроїв українського суспільства, викликана репресіями окупаційної адміністрації щодо провідного активу ОУН(б) у 1941–1942 рр.²¹, що оберталися проти мирного населення. Жертвами репресивних акцій стали й священники, яких гестапо звинувачувало в належності до “недозволеної української організації”. За таких обставин у лютому 1942 р. був арештований парох Жаб’я о. П.Витвицький, розстріляний 27 листопада 1942 р. у чортківській в’язниці з іншими заручниками²². Парох Сулимова о. Ю.Ковальський, до якого навідувалися бійці УПА, в 1943 р. потрапив до концтабору Авшвіц як підозрюваний у співпраці з українським підпіллям²³. У листопаді 1942 р. о. С.Іжик у Дрогобичі потрапив до гестапо за звинуваченням у проведенні в Лімній таємної наради з іншими священниками щодо організації “партизанської банди”, хоч, насправді, він лише закликав у проповіді, щоб “люди боролися з гріхом, бо інакше не дістануться до неба”²⁴. Водночас священники часто виступали на захист арештованих. Так, коли в лютому 1943 р. із в’язниці в Чорткові втекла І.Яремчук, звинувачена в належності до ОУН, то її спершу переховував у себе парох Ворохти о. М.Куницький, а потім о. М.-Л.Бурнадз видав їй необхідну метрику й документи з УОК у Станіславові²⁵.

Ставлення ієрархії і духовенства УГКЦ до німецького режиму змінюється протягом 1943 р. під впливом як дискусії між “поміркованими” з УЦК і ОУН(м) і “радикалами” з ОУН(б)²⁵, так і репресивних акцій гестапо. Формування дивізії СС “Галичина”, що досі залишається дискусійною проблемою в історіографії²⁷, очевидно, мало визначити ставлення різних верств українського суспільства до окупаційної адміністрації. Набір до дивізії у квітні – жовтні 1943 р. посилив

суперечності між ОУН(м) та ОУН(б), з яких перша прагнула “створити зачаток Української Армії” ціною співпраці з окупаційним режимом, а друга активно формувала партизанські загони УПА²⁸. Не вдаючись у детальніший аналіз проблеми, акцентуємо на кількох моментах.

Ієрархи УГКЦ опинилися в найбільш складному становищі, адже кожна політична сила, в тому числі й німецька адміністрація, зверталася з проханням її підтримати²⁹. Дійсно, на вимогу німецької адміністрації єпископи Й.Сліпий та М.Будка у Львові, І.Лятишевський у Станіславі проводили Архієрейські Літургії³⁰. На вимогу окружного старости Альбрехта, невдоволеного, що “українська молодь зійшла на бездоріжжя”³¹, єпископ Г.Хомишин написав відповідну відозву, але заборонив священикам вступати до дивізії³². Імовірно, митрополит А.Шептицький не підтримував формування дивізії, але мусив призначити 10 капеланів, оскільки це збройне формування було створено офіційною владою³³. Окремі священики, наприклад головний капелан дивізії о. д-р В.Лаба та заступник голови УОК у Станіславі о. В.Микитюк, підкреслювали, що в умовах війни дивізія – “це єдиний засіб здобути волю”³⁴. Отже, підтримка духовенством формування дивізії базувалася, по-перше, на політичних розрахунках УЦК і ОУН(м) щодо створення “зародку української армії”, а по-друге, формування дивізії державною (окупаційною, але легітимною) владою було своєрідним гарантом визнання іншими державами. Однак активізація репресій з боку гестапо вже в другій половині 1943 р. кардинально змінила ставлення духовенства до німецького режиму.

У відповідь на репресії відбувається активне формування українського збройного руху Опору (загонів УНС–УПА), який у липні 1943 р. протидіє радянському партизанському заговору С.Ковпака й польському збройному підпіллю³⁵. Перші виступи українського підпілля знову викликали в серпні – вересні 1943 р. репресії гестапо³⁶. Так, у 1943 р. до збройного протистояння в краї були залучені щонайменше чотири сторони – німецьке гестапо й війська СС (з польською та українською допоміжною поліцією), радянський партизанський загін С.Ковпака, польські боївки Армії Крайової й українські відділи УНС–УПА, – кожна з яких намагалася впливати на політичну ситуацію; загостренню конфлікту сприяли суперечності між двома течіями ОУН, а іноді й кримінальні елементи. З цього приводу сучасник писав: “Доля того населення дійсно була незавидна. Уже не відомо від кого втікати й ховатися, бо німці і кримінальна поліція, і червоні партизани погрожують, грабують, забирають та стріляють людей, а часом і свої боляче скубуть...”³⁷.

Ієрархи УГКЦ, не маючи важелів впливу на німецьку окупаційну владу³⁸, намагалися переконувати своїх вірних. Митрополит А.Шептицький 10 серпня 1943 р. звернувся з пастирським листом: “Для неодного з молодих є ідеалом віддати життя за батьківщину. Але ви, старші в громаді, того свідомі, що молодь у наших часах занадто хоче правити-кермувати, навіть усуваючи старших від усякого голосу. Часом просто жадають, щоб усі повинувалися їм. Таке жадання є не тільки несправедливе, але просто може стати небезпекою для громади, а й для цілого народу... Беручись рішати про справи загальні без достаточного досвіду і без волі порадитися зі старшими, вони наражають нас усіх на великі небезпеки. Поміж ними є старші, які ними кермують, але ми мали аж надто багато доказів на те, що між тими провідниками молоді занадто легко знаходяться й агенти наших ворогів, що просто провокують до незаконних поступків, до нерозважних кроків, які відтак мстяться на цілій громаді. Ми були свідками навіть страшних убивств, сповнених молодими людьми, може навіть у добрих намірах, але з жадливими наслідками для народу. Ми бачили нераз людей, що передавали нашим молодим неначе накази народних провідників та наказували для добра справи когось убивати... На жаль, такі випадки виробили в молодих фальшиві пересвідчення про те, коли кому можна життя відібрати”³⁹. Єпископ Г.Хомишин у листі до митрополита 8 листопада 1943 р. підкреслював, що “під притокою підпільних боївок витворюється також формальний бандитизм, а вслід за тим анархія. Многі з нашого духовенства, а також загал нашої суспільності не здає собі справи, який ворожий чинник тут криється і до якої цілі він стремить. Вправді ніхто не знає, яким буде вислід війни, але в кожному разі упадок моралі в нашій народі дуже пагубно вплине так під оглядом національним як і політичним...”⁴⁰. У спільному посланні “Про моральне спустошення народу” галицькі єпископи наголошували, що “деякі, думаючи прилученням до банд своєвільним способом звільнитися від примусових тягарів війни, як робіт, данини і тим подібного, стягають не лише на себе, але й на

увесь нарід ще страшніші репресії й кару смерти... Скриту руку ворогів народу безбожників видно всюди, як у зарядженнях верхівки, так і в поступуванні низів. ...Кому ж як не ворогові приписати... діяння греко-католиків на яскраву шкоду греко-католицької Церкви?...»⁴¹.

Указані послання засвідчують помірковану громадянсько-християнську позицію ієрархів УГКЦ. Зрозуміло, що єпископи не наголошували на одній стороні збройного конфлікту (гестапо, УПА чи АК), оскільки в умовах воєнного стану, по-перше, важко було визначити “єдиного винуватця”, а по-друге, з богословської точки зору, війна – явище абсолютно аморальне, адже будь-яке вбивство є “гріхом, що кличе про пімсту до неба”. Абстрагуючись від оцінки світової війни між державами, архіпастирі звертали увагу на уникнення в краї збройного конфлікту, який завдає шкоди мирному населенню. Характерно, що пізніше А.Шептицький, Й.Сліпий і Г.Хомишин наголошували, що в пастирських посланнях 1942–1943 рр. різко засуджували “гострі форми боротьби” УПА⁴². Зрештою, в листопаді 1944 р. єпископ Г.Хомишин і митрополит Й.Сліпий на вимогу представників радянської влади вплинути на УПА знову написали відповідні звернення до вірних, в яких засуджували “гріх підступного убивства невинних людей”⁴³.

Так, “консервативна” позиція ієрархів, відображена в пастирських листах, засвідчує неприйнятність радикальних методів боротьби УПА, а отже, й відсутність “офіційної” підтримки. Імовірно, цитований деякими дослідниками лист о. д-ра Яценка від 7 липня 1944 р. до митрополита А.Шептицького з проханням підібрати “готових на смерть, невігоди, воші і коросту” священників – капеланів для ВО УПА-Захід⁴⁴, залишився без відповіді. Характерно, що пізніше НКДБ і Служба безпеки держави отримували таких прохань не було, а з власної ініціативи ієрархи не могли направити капеланів, “оскільки УПА не була визнана жодною владою, не мала своєї території, тоді як дивізія СС Галичина була сформована офіційно...”⁴⁵. Очевидно, що “зізнання” ієрарха виглядає щирим, а можливість фальсифікації відповіді Й.Сліпого слідчими НКДБ, мабуть, була недоцільною – було б втрачено ще один “аргумент” для обґрунтування звинувачувального вироку.

Яку ж позицію щодо УПА зайняло духовенство УГКЦ? На підставі аналізу джерел можна лише припустити, що ставлення загалу духовенства до УПА було диференційованим залежно від суспільно-політичних переконань, життєвого досвіду й конкретної воєнно-політичної ситуації, яка мала свої особливості в листопаді 1943 – березні 1944 рр. і березні – жовтні 1944 р.

Репресії гестапо, які активізувалися із введенням із 10 жовтня 1943 р. надзвичайного стану в дистрикті Галичина⁴⁶, змінили відношення духовенства як до німецького окупаційного режиму, так і до партизанської тактики УПА. Одна частина священників, які поділяли “консервативні” погляди ієрархів і відчували на собі репресивні акції гестапо, ймовірно, не схвалювала дій УПА, що провокували репресії. Так, у листопаді 1943 р. парох Ворохти о. М.Куницький був побитий гестапівцем, який примовляв: “Тим краще, що ти піп, ти повинен покутувати, бо твої українські бандити замордували німецького вояка”⁴⁷. Під час масового арешту в Станіславові в українському театрі ім. І.Франка 14 листопада 1943 р. гестапо затримало о. Л.-М.Бурнадза, але за клопотанням УОК звільнило⁴⁸. У лютому 1944 р. під час “пацифікації” в селах Заріччя і Делятин поліція арештувала місцевого пароха, виконуючого обов’язки волосного старшини, о. І.Крижановського, який переконував, що вбивство попереднього старшини М.Стельмашука здійснили не українські партизани, а кримінальні елементи; священника випадково врятував перед розстрілом окружний староста Альбрехт⁴⁹. В окремих випадках священників безпідставно звинувачували в загостренні українсько-польського конфлікту або членстві в ОУН. Так, коли в лютому 1944 р. відділ УПА вбив польського римо-католицького пароха в Боднаріві, то німецька кримінальна поліція за підозрою в організації замаху провела безуспішний обшук греко-католицького священника⁵⁰. Зауважимо, що деякі римо-католицькі священники вже в серпні 1944 р., імовірно, сприяли арештам органами НКВС українського населення⁵¹; щодо них відділи УПА проводили терористичні акції. У березні 1944 р. під час репресивної акції в Братківцях за підозрою в приналежності до українського підпілля гестапо арештувало й після допиту відпустило двох священників⁵². Іншу групу духовенства становили ті священники, на яких боївки УПА чинили тиск через якісь “провини” перед ОУН. Так, 15 листопада 1943 р. під час ліквідації поліцією безпеки бункера УНС у лісі Діброва між Блюдниками та Підгороддям виявили смертельно пораненого пароха Дорогова о. А.Барановського, якого тримали під арештом “наші націоналісти з-під стягу Бандери за провини його синів Романа і Ярослава”⁵³. Отже, політичні

симпатії духовенства до березня 1944 р. зазнають змін – більшість священників до закінчення війни намагаються стати “аполітичними”, формально-лояльними до офіційної влади й зосередитися на душпастирській праці; лише політично активні в період окупації священники, не зважаючи на канонічні заборони ієрархів, рятуються втечею на Захід⁵⁴.

У березні – жовтні 1944 р. поведінка духовенства все більше залежить від воєнно-політичної ситуації. Так, під час наближення фронту у квітні 1944 р. загинули, зокрема, парох Рунгур Косівського району о. В.Пужак (розстріляний угорцями)⁵⁵ і парох Угринова Станіславівського району о. І.Терешкун (“замордований більшовиками”)⁵⁶. Частина політично активних священників продовжує емігрувати на Захід, але через швидкий наступ Червоної армії деякі з них змушені були залишитися в краю на нових місцях. Так, наприклад, голова УОК у Снятині о. Й.Проць встиг виїхати лише до Самбора⁵⁷; парох Кійданців Збараського району о. Г.Хомчук, потрапивши в оточення в Тернополі, переїхав до с. Романово⁵⁸; парох с. Глубічок Борщівського району о. Головатий виїхав до своїх родичів у Львів⁵⁹. Спроби керівництва українського руху в липні 1944 р. організувати національно-державну структуру з метою протидії встановленню органів радянської влади⁶⁰, очевидно, викликали певне співчуття і симпатії частини духовенства. Так, парох с. Залуччя Снятинського району о. М.Гайдучек у серпні 1944 р. стверджував, що “на Україні повинен організуватися новий український уряд” і “країною буде правити ОУН, а бандерівці будуть каральним загоном”⁶¹. Водночас, за агентурно-оперативними повідомленнями УНКДБ у західних областях за липень – грудень 1944 р., деякі священники допомагали УПА в зборі продуктів, зокрема, парох с. Романово Тернопільської області о. Г.Хомчук⁶², парох с. Городище Дрогобицької області о. С.Червінський⁶³, парох Рожнятова Станіславської області о. В.Костюк⁶⁴.

Однак, на нашу думку, такі випадки не мали масового характеру, адже більшість духовенства УГКЦ, хоча й поділяла ідею української державності, але на практиці, враховуючи заклики ієрархів (А.Шептицького й Г.Хомишина), намагалася бути хоча б формально лояльною до радянської влади⁶⁵. Відомі окремі випадки, коли священники, підкреслюючи своє лояльне ставлення до радянської влади, виконували деякі її розпорядження. Так, один зі священників у Городенківському районі під час мобілізації до Червоної армії у травні 1944 р. на прохання військового комісара провів роз’яснювальну роботу, яка зменшила вплив агітації УПА й забезпечила явку 160 призовників⁶⁶.

Отже, суспільно-політична позиція більшості духовенства полягала у формальній лояльності щодо німецької чи радянської адміністрації, яку вважали офіційною, легітимною владою. Припускаємо, що відсутність української національно-державної структури, визнаної кількома іншими державами, та терористичні методи боротьби українського підпілля, які провокували репресії, змушували більшість духовенства стримано ставитися до перспективи капеланства в УПА.

Для ґрунтовнішого аналізу проблеми розглянемо ставлення керівництва ОУН і УПА до запровадження інституту капеланства. Слід зауважити, що командування УПА від самих початків її формування намагалася будувати регулярну армію⁶⁷, яка повинна мати добре розвинену організаційну структуру, належне матеріальне забезпечення, високий рівень дисципліни та національної свідомості. Так, для впорядкування старшинського складу армії головнокомандуючий УПА Роман Клячківський (“Клим Савур”) вже 4 вересня 1943 р. видав відповідний наказ⁶⁸. У лютому 1944 р. наказом Головного Командування визначено організаційну структуру УПА, яка розподілена на генеральні (ГВО) та “звичайні” воєнні округи (ВО) й тактичні відтинки (ТВ)⁶⁹. Характерно, що в структурі штабів ГВО, ВО й ТВ не було передбачено референта капеланської служби⁷⁰, хоч відділи УПА склалися в меншій мірі з робітників (25%) та інтелігенції (15%), переважно (60%) із селянства⁷¹, яке найбільше зберігало релігійну традицію і свідомість, а отже, потребувало духовної опіки. Звичайно, спеціальною директивою з ідеологічних питань крайовий провідник ОУН пропонував, зокрема, ввести у всіх церквах відспівування молитви “Боже Великий, Творче Всесильний” на закінчення кожного Богослужіння та встановити пам’ятні таблиці “Героям за Українську державу”⁷². Однак це не забезпечувало духовною опікою рядових учасників повстанського руху.

Водночас недостатньо, на нашу думку, було враховано релігійні традиції в підготовці

командного старшинського складу УПА, яку почали здійснювати через мережу старшинських і підстаршинських шкіл, організованих у 1943 р. й об'єднаних у березні 1944 р. в єдину школу "Олені" (в Карпатах); в цілому, за 1943–1944 рр. вони підготували близько 4 тис. старшин і 7 тис. підстаршин⁷³. Ураховуючи відмінності складу курсантів за віковим цензом (68% – віком 18–23 роки), освітнім рівнем (з вищою та повною середньою освітою було 22–28%, із незакінченою середньою – 42–52%, з народною початковою – 15–21%), соціальним походженням (10–15% – мешканці міст, 15–20% – із "сільської інтелігенції", 65–75% – вчорашні селяни) і бойовим досвідом (раніше служили в регулярній армії: 5% – у польській, 7% – у німецькій, 4% – в Дружинах українських націоналістів, 6% – у Червоній, румунській і угорській регулярних арміях, 6,5% – у відділах УПА, понад 70% – новобранці)⁷⁴, необхідним був не тільки чіткий розпорядок підготовки й ідеологічного вишколу, але й належної морально-психологічної підтримки, яку могли надати виховники й капелани. Звичайно, ідеологічна підготовка курсантів, що включала розділи – історичний (розвиток літератури, зокрема релігійної, й української державності) та теоретичний (основи інтегрального націоналізму, постанови зборів ОУН, економіко-політична географія тощо), проводилась із застосуванням "методики катехитів", що сприяло формуванню національно-свідомих і дисциплінованих офіцерських кадрів УПА⁷⁵. У розпорядку школи були передбачені щоденні спільні ранкові та вечірні молитви за встановленим взірцем: один із повстанців (по черзі) виголошував слова молитов "Отче наш", "Богородице Діво, радуйся" й особливої повстанської "Україно, свята мати героїв"⁷⁶, а в неділі й свята, ймовірно, влаштовувалися навіть Богослужіння⁷⁷. Однак очевидно, що факти щоденної молитви, яка проводилась без священників, та нерегулярних Богослужінь не свідчать про існування капеланської служби. Тому твердження деяких дослідників, що священники "не входили до штату формувань УПА, але постійно перебували при старшинських і підстаршинських школах, тимчасово – в окремих бойових відділах"⁷⁸, виглядає недостатньо обґрунтованим. На нашу думку, в березні – жовтні 1944 р. участь греко-католицьких священників у ролі капеланів як у старшинських школах, так і, особливо, в бойових відділах УПА мала ситуативний характер, тим більше, що важко було забезпечити їх постійну присутність.

Для підтвердження проаналізуємо приклад. Так, одним із перших капеланів УПА вважається о. Володимир-Лука Микитюк, катехит гімназії, заступник голови УОК у Станіславові⁷⁹. Однак праця о. В.Микитюка на посаді заступника голови УОК, що відповідала "консервативній" позиції ієрархів, і проведена ним агітація за вступ до дивізії, що відповідала політичним розрахункам "консерваторів" з УЦК та ОУН(м), а отже, суперечила тактиці "радикалів" з ОУН(б), дозволяють сумніватися в можливості його капеланства в УПА. Звичайно, не заперечуємо ймовірності зміни політичних переконань священника під впливом динаміки воєнно-політичної обстановки. Пригадаємо деякі обставини загибелі о. В.Микитюка 29 квітня 1944 р. біля с. Грабівка Калуського району⁸⁰. Виникає питання: чому заступник голови УОК у Станіславові опинився в с. Грабівка? Свідки стверджують, що о. В.Микитюк намагався на час переходу радянсько-німецького фронту (додамо, ймовірно, без дозволу єпископа Г.Хомишина) переховатися у свого товариша зі студентських років місцевого пароха о. В.Скрутеня⁸¹. За даними звіту командира ВО УПА-Захід, о. В.Микитюк був гостем у Грабівці, де "перед кількома днями обняв був функцію капелана при відділах УПА на терені В.О."⁸². Відомо, що обох священників, о. В.Микитюка й о. В.Скрутеня, радянські партизани забрали з резиденції випадково, коли вже вели 23-х селян до лісу на розстріл⁸³. Отже, наявні джерела дозволяють лише припустити, що о. В.Микитюк, перебуваючи на напівлегальному становищі, погодився на прохання командира ВО УПА-Захід стати капеланом, звичайно, без погодження з єпископом. Однак це припущення потребує ще з'ясування деяких обставин.

Спробуємо в'яснити, що було зроблено Головним Командуванням УПА для запровадження інституту капеланства? За свідченнями о. І.Гриньоха, основні документи, які відображали політичну програму УПА, були складені членами сформованої 11–15 липня 1944 р. Української Головної Визвольної Ради⁸⁴. Цей представницький орган сформував підпільну національно-державну структуру, під керівництвом якої продовжила свою боротьбу УПА. Створення УГВР, на думку Б.Боцюрківа, свідчило про намагання УПА розширити свою політичну базу, включивши частину активу ОУН(м)⁸⁵. Основні програмні документи УПА й УГВР ураховували релігійний фактор. Так, творці документа "За що бореться УПА?" в п.10

передбачали демократичні свободи переконань, віри й світогляду; водночас виступали “проти офіційного насаджування суспільності світоглядних доктрин і догм, за вільне визнавання і виконування культів, які не суперечать громадській моралі, за відокремлення церковних організацій від держави”⁸⁶. У Політичній платформі УГВР також згадано необхідність “забезпечення свободи думки, світогляду й віри”⁸⁷. Однак у тексті “Присяги вояка УПА” взагалі відсутні будь-які релігійні мотивації⁸⁸, що, на думку одного з ідеологів ОУН С.Ленкавського, було “неправильним”⁸⁹. Так само Тимчасовий устрій УГВР не передбачив ні окремої посади генерального секретаря віросповідань та освіти⁹⁰, як це було, наприклад, в уряді Я.Стецька 1941 р., ані посади генерального капелана УПА, як, наприклад, було створено Зарядче Преподобництво в УГА.

З цього приводу о. І.Гриньох, один із трьох віце-президентів УГВР⁹¹, зауважує, що “на всіх документах відбилася вже печать нової української генерації, що виросла і виховалась в системі атеїзму. Були в цьому поколінні молоді, талановиті люди, українські патріоти... Включившись в революційну боротьбу, під релігійним оглядом лишались вони в моїй оцінці радше агностиками, толерантними до релігійних переконань своїх братів із західних українських земель, а не “воюючими атеїстами”. В основоположних документах УПА... та УГВР ніде немає згадки про Бога, в організаційній схемі УПА не було місця для польового духівника. Душпастирську обслугу віруючих вояків УПА сповняли місцеві душпастирі, де відбувались воєнні операції УПА. Встановлення свята УПА на празник Покрови наступило щойно пізніше...”⁹². Отже, свідчення одного із чільників УГВР, очевидно, є достатньо переконливим аргументом у підтвердженні тези про відсутність офіційного документа щодо заснування інституту капеланства та ситуативної участі греко-католицьких священників у відділах УПА.

Водночас детальніший аналіз складу УГВР викликає певні сумніви. Так, наприклад, П.Мірчук, згадуючи з мотивів конспірації лише тих членів УГВР, які вже загинули на момент публікації книги (1952 р.), наводить інше прізвище священника: “Член Президії УГВР о. д-р Галянт, представник української греко-католицької церкви...”⁹³. Слід зауважити, що о. д-р М.Галянт був канцлером Митрополічної Консисторії за митрополитів А.Шептицького та Й.Сліпого⁹⁴. Тому, якщо врахувати “консервативну” позицію А.Шептицького щодо УПА, то о. М.Галянт не міг входити до складу УГВР. Якщо ж такий факт був дійсним, то саме він міг бути повноважним представником УГКЦ у представницькому органі влади ще не визнаної 1944 р.

української держави^{*}. Однак для вирішення цієї проблеми необхідно залучити додаткові джерела. Щодо включення о. І.Гриньоха до складу Президії УГВР, то, очевидно, це відбулося без якогось особливого “благословення митрополита”⁹⁵, а навіть, навпаки, без відома ієрарха, адже він перебував на нелегальному становищі з вересня 1939 р. аж до 1950 р., був обраний учасником III Надзвичайного Збору 1943 р. і членом Політичної ради ОУН⁹⁶. Отже, на підставі наявних джерел можна стверджувати, що членство в УГВР о. І.Гриньоха виглядає безперечним, тоді як членство о. д-ра М.Галянта потребує ще доведення.

Спробуємо проаналізувати факт капеланства о. Рафаїла–Романа Хомина. Зі спогадів о. І.Гриньоха відомо, що йому як віце-президентові УГВР довелося розглядати прохання помічника протоігумена Чину Студитів о. Р.-Р.Хомина “прийняти його як духівника УПА”. Після наради з головним командиром ВО УПА-Захід полковником О.Гасиним вирішили, враховуючи відсутність у структурі УПА капелана, прийняти його “в ряди УПА в характері виховника”. За порадою полковника О.Гасиня о. Рафаїл був прийнятий в старшинській школі “в Чорному Лісі, недалеко Рожанки Нижньої в характері “виховника”, де восени 1944 р. “відбулося велике свято записування і надання старшинських і підстаршинських ступнів, Служба Божа”⁹⁷. Додамо, що о. Р.-Р.Хомин загинув 15 жовтня 1944 р. у бою відділів УПА з органами НКДБ у Яворинах Сколівського району разом зі штабом коменданта старшинської школи УПА майором Поль-Польовим⁹⁸. Отже, припускаємо, що о. Р.Хомин був призначений капеланом старшинської школи УПА в Чорному лісі не раніше 15 липня 1944 р. із власної ініціативи, без погодження з ієрархією.

Очевидно, що ініціатива митрополита А.Шептицького в жовтні 1944 р. організувати поїздку делегації УГКЦ до Москви для “нормалізації” відносин⁹⁹ вплинула й на відношення духовенства до УПА. Як відомо, в листопаді 1944 р. митрополит Й.Сліпий і єпископ Г.Хомишин на вимогу представників влади написали відповідні звернення. Делегація УГКЦ на чолі з о.

К.Шептицьким, яка побувала в Москві в грудні 1944 р., отримала пропозицію офіцерів НКДБ організувати зустріч із представниками УПА для проведення переговорів щодо припинення збройного опору¹⁰⁰. Слід зауважити, що уряд СРСР у вересні та грудні 1944 р. двічі офіційно звертався до бійців УПА з пропозицією про капітуляцію¹⁰¹. Зрозуміло, що ці факти, в поєднанні з адміністративним тиском¹⁰², вплинули на позицію окремих священників. Так, у грудні 1944 р. ігумен одного з монастирів Дрогобицької області о. А.Партика, зачитавши членам церковного комітету звернення уряду УРСР до населення західних областей, попросив повідомляти владу про “бандерівців”, оскільки “ми повинні підпорядковуватися владі і все, що вона наказує, повинні виконувати”¹⁰³. Тим часом парох с. Литиня Мединицького району Дрогобицької області о. Л.Стеців на прохання районного проводу ОУН 4 січня 1945 р. відправив похорон убитих вояків УПА, під час якого, однак, заборонив виступати з політичними промовами¹⁰⁴. Очевидно, що частина духовенства продовжувала надавати матеріальну чи духовну допомогу учасникам повстанського руху. Так, наприклад, начальник УНКДБ у Львівській області у своїй директиві для райвідділів від 27 січня 1945 р. відзначав, що одна частина духовенства, “відчувши варварство німецьких окупантів, стали на лояльний шлях щодо Радянської влади”, інша частина – “продовжує спільно із підпіллям ОУН вести боротьбу за створення “Самостійної України”. ... багато священників уніатської церкви тепер надають активну допомогу бандформуванням УПА, перетримують нелегалів-бандитів, постачають їм продовольство, а також інформують про становище на селах...”¹⁰⁵. Однак, на нашу думку, такі свідчення потребують критичного аналізу, оскільки спроби органів НКДБ зібрати якомога більше “компромату” на духовенство, продиктовані відповідними вказівками з Києва¹⁰⁶, сприяли певним фальсифікаціям.

Фактично радянський уряд узяв курс на офіційну ліквідацію не тільки УПА, але й УГКЦ. Не вдаючись до детальнішого аналізу цих процесів, що є предметом окремих досліджень, акцентуємо на деяких моментах. Уже 3 лютого 1945 р. заступник начальника 4-го управління НКДБ УРСР С.Даниленко-Карін розробив план оперативних заходів щодо УГКЦ. Хоч архимандритові о. К.Шептицькому вдалося 28 лютого 1945 р. організувати таємну зустріч представників УПА й НКДБ¹⁰⁷, це не зупинило процесу “офіційної” ліквідації УГКЦ. Уже 11 квітня 1945 р. проведено арешт усіх єпископів УГКЦ¹⁰⁸, за винятком Перемишльського (арештували 26 червня 1946 р.¹⁰⁹). Утворена з відома НКДБ 28 травня 1945 р. “Ініціативна група по возз’єднанню ГКЦ із РПЦ” на чолі з о. Г.Костельником розпочала свою діяльність¹¹⁰. Плани підпілля щодо вбивства чи таємного вивозу за кордон о. Г.Костельника також не мали успіху¹¹¹. Уже 8–10 березня 1946 р. під тиском НКДБ був скликаний Собор у Львові, який прийняв рішення про “ліквідацію унії” та “возз’єднання” з РПЦ.

Яку ж позицію зайняло керівництво національно-визвольного руху щодо ліквідації УГКЦ? Так, аж у липні 1945 р. з’явилася перша агітаційна листівка, в якій, зокрема, підкреслювалося, що “нині самі большевики нагло радять Вам і священникам, що треба зліквідувати греко-католицьку церкву, а самим перейти на російську православну церкву...”, однак “їм це потрібне для того, щоб підірвати в народних масах довір’я до своїх священників і цим захитати в самих основах віру в єдиного Бога, в церкву...”¹¹². У листівці “Свобода віросповідання в СРСР” повідомляли про пограбування митрополичих палат, мабуть, після арештів 11 квітня 1945 р.¹¹³. Головнокомандувач УПА Р.Шухевич 12 листопада 1945 р. видав інструкцію: “Бойкотувати всіх священників, що перейшли на православ’я чи підписали заяву притуплення до ініціативної групи Котельника. Батюшок, що приїхали зі Сходу, із села виганяти. Якщо більшовики замикають церкви, хай народ силою розмикає і молиться. Розшифрувати перед населенням священників, що перейшли до ініціативної групи. Якщо вони конспірують – вислати стрільців, перебраних в енкаведівській однострій, щоб ті намовили даного священника до переходу на православ’я. Тоді даний священник буде оправдовуватися і покаже документ переходу. Потім спокійно стрільці відходять, а в кілька днів на зібранні населення його розконспірують”¹¹⁴. Однак підкреслимо, що, не зважаючи на відомі підпілля факти примушування священників вступити до “Ініціативної групи”¹¹⁵ й добре відпрацьовану тактику партизанської боротьби¹¹⁶, якихось серйозних акцій на захист ієрархії чи духовенства не було проведено¹¹⁷.

Навіть, навпаки, траплялися факти попереджень із боку УПА на адресу тих греко-католицьких священників, які схилилися перейти до РПЦ. Їм надсилали такі “повідомлення”:

“Пароху села... Вам, як священнику, забороняється проводити і служити в церкві для народу по православному. Якщо підпишетесь на православ'я, то будуть прийняті заходи езекуційного характеру. Повстанський штаб України”¹¹⁸. Крім того, відомі, зокрема, факти проведення восени 1945 р. українськими партизанами зборів, на яких закликали вірних не приєднуватися до РПЦ, а священникові навіть погрожували розправою¹¹⁹. На нашу думку, подібні акції відділів УПА не вирішували проблеми, а тільки провокували пошуки органами НКДБ “компромату” на священників і активізували репресії. У серпні 1946 р. підпілля знову видало ультиматум до “возз'єднаного” духовенства з вимогою публічного зречення свого відступництва, проте лише окремі священники погоджувалися або намагалися пояснити мережі ОУН недобровільність і недійсність “навернення”, а більшість не наважувалася, боячись репресій влади¹²⁰.

Лише 8 червня 1946 р. від імені Генерального Секретаріату закордонних справ УГВР в українському католицькому органі “Америка” у Філадельфії надруковано “Меморандум у справі переслідування Греко-Католицької Церкви в Україні”, в якому, зокрема, містилося звернення до Апостольського Престолу “назначити за порозумінням з Головною Командою УПА польового єпископа для армії”¹²¹. Таке запізніле рішення, мабуть, не мало серйозної перспективи. Звичайно, після неканонічного Львівського собору 1946 р. формується “катакомбна” церква, представника якої – о. д-ра М.Хмільовського (псевдо – Лаврівський), колишнього соборного крилошанина Митрополічої Капітули¹²² – введено до складу УГВР для координації співпраці¹²³. Безперечно, до остаточної ліквідації збройного підпілля УПА в 1953 р. траплялися випадки співпраці з “катакомбним” греко-католицьким духовенством.

Отже, проблема інституту капеланства в УПА є надто дискусійною. Звичайно, не можна однозначно заперечувати наведені окремими дослідниками (і підтверджені різними джерелами – від архівних документів до спогадів очевидців) факти “індивідуального” (з власної ініціативи, а не дозволу ієрархії) капеланства греко-католицьких священників у відділах УПА¹²⁴, що заслуговує на окреме дослідження. На нашу думку, такі “спростування” були б порушенням принципу об'єктивності, але необхідно враховувати й принцип історизму¹²⁵, тобто в кожному конкретному випадку розглядати не тільки сукупність факторів, що впливали на ставлення священників до УПА, але й піддавати ретельному аналізу виявлені джерела. Так, наприклад, опубліковані доповідні записки УНКДБ у західних областях України за серпень 1944 – квітень 1945 рр. переповнені “свідченнями” про співпрацю ієрархії та духовенства УГКЦ із “банд-формуваннями” УПА¹²⁶. Зрозуміло, що ці свідчення, хоч і не виключають дійсних фактів, однак підібрані тенденційно органами НКДБ для обґрунтування звинувачувальних вироків, а тому потребують ретельного аналізу, перевірки й порівняння з іншими джерелами (наприклад, як спогадами учасників подій, так і офіційними документами обох сторін конфлікту й т. д.).

На підставі вищесказаного можемо зробити такі висновки. По-перше, ієрархія наполягала на дотриманні християнських принципів у процесі державотворення, застерігала націю від громадянської війни, чим фактично заперечувала ефективність боротьби УПА, що провокувала репресії офіційної влади щодо мирного населення. Однак, на думку І.К.Патриляка, недоцільно “з позицій сьогодення засуджувати українських націоналістів”, оскільки практичне застосування постулатів українського інтегрального націоналізму фактично не залишало “місця нормам християнської моралі з її проповіддю любові до ворогів”¹²⁷. По-друге, на відміну від дивізії СС “Галичина” ієрархи УГКЦ не зважились офіційно направити капеланів до відділів УПА, адже УГВР не мала власної державної території та не здобула дипломатичного визнання інших держав, тобто не стала “легітимною” владою. По-третє, ні УГВР, ні ГК УПА в 1944–1945 рр. не передбачили у своїй структурі інституту капеланства й лише після ліквідації УГКЦ 1946 р. виявлено відповідну ініціативу. По-четверте, контрверсійною виглядає позиція українського підпілля щодо тієї частини греко-католицьких священників, які “під примусом” прийняли юрисдикцію РПЦ. По-п'яте, можемо припустити, що після 1946 р. відбувається певне налагодження співпраці підпілля УПА та підпілля УГКЦ. Підкреслимо, що наші висновки не є однозначними, а додаткові джерела, наприклад з архівів ЗП УГВР чи СБУ, можуть їх спростувати або підтвердити.

Перспективними в дослідженні проблеми, зокрема, вважаємо вивчення походження листа о. д-ра Яценківа до митрополита А.Шептицького від 7 липня 1944 р. про необхідність організації капеланської служби у ВО УПА-Захід, визначення етнічного та конфесійного складу ВО УПА-

Захід і старшинської школи “Олені” в Карпатах, аналіз фактів присутності в складі УГВР греко-католицьких священників, погодженість їх дій з ієрархами, з’ясування канонічно-правових підстав створення і функціонування інституту капеланства в “державній” та “партизанській” армії.

1. Кияк С.Р. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С.475–483; Будуйкевич Я. Душпастирство. Українське душпастирство на порозі ХХІ століття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – С.6; Марчук В.В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С.420; Коберський Л. Досвід душпастирської опіки у військах Західного оперативного командування // Київська Церква. – 2001. – №1. – С.81–85; Хмільовський М. Церква і армія, або душпастирювання у збройних формуваннях України як проблема // Патріярхат. – 1995. – Ч.10. – С.23–25; Хмільовський М. До питання про душпастирство у Збройних силах України // Київська Церква. – 2000. – №1. – С.110–112.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква та Радянська держава (1939–1950). – Львів: Вид-во УКУ, 2005. – 268 с.; Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / Упор. Р.Пастух. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 76 с.; о. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії: У 45-річчя участі у Визвольних змаганнях (Матеріали до історії). – Вінніпег, 1963. – 328 с.; Марчук В.В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.; Пашенко В. Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ ст. до наших днів. – Полтава, 2002. – 615 с.; Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права // Український історичний журнал. – 2007. – №3. – С.46–66; о. Грицьох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріярхат. – 1992. – Ч.2. – С.22–25; Ч.3. – С.15–18; Ч.4. – С.15–17; Ч.5. – С.23–25; Дем’ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – “Кадило” // Розстріляна і відроджена Церква: Матеріали наук.-теорет. конференції. – Івано-Франківськ, 2001. – С.94–105; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. // Розстріляна і відроджена Церква: Матеріали наук.-теорет. конференції. – Івано-Франківськ, 2001. – С.75–87; Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква // Розстріляна і відроджена Церква: Матеріали наук.-теорет. конференції. – Івано-Франківськ, 2001. – С.72–74; Лецишин Р. Участь Української Греко-Католицької Церкви в національно-визвольному русі середини ХХ ст. // Християнство в Україні на межі третього тисячоліття / Ред. кол.: В.І.Кононенко та ін. – Івано-Франківськ, 2002. – С.211–216; Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С.61–83; Пилипів І. Українська Греко-Католицька Церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Галичина. – Івано-Франківськ, 2002. – Ч.8. – С.108–115; Степанюк Г. Участь греко-католицьких священників у військових підрозділах УГА // Історія релігій в Україні: Матеріали VIII Міжнародного круглого столу (Львів, 11–13 травня 1998 року). – Львів, 1998. – С.249–251; Сурмач О. УГКЦ і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Історія релігій в Україні: Праці XI Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2001 року). – Львів, 2001. – Кн.1. – С.424–429; Тарабан В. Про діяльність греко-католицьких священників у військових підрозділах УГА // Історія релігій в Україні: Праці XII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20–24 травня 2002 року). – Львів, 2002. – Кн.1. – С.423–426; Ухач В. Національна церква, релігія в ідеологічно-програмовій та організаційно-практичній діяльності українського національного руху 30–40-х років ХХ століття (за матеріалами таємних спецфондів центральних архівів України) // Історія релігій в Україні: Праці XII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20–24 травня 2002 року). – Львів, 2002. – Кн.1. – С.447–450.
3. Див. перебіг дискусії: Заборовський Я.Ю. Історія – вчителька життя. Та чи вчимося ми у неї? // Галичина. – 2000. – 10 червня. – С.4; Чекалюк С. УГКЦ не співпрацювала з УПА? А “бандпособничество”? // Галичина. – 2000. – 8 липня. – С.4; Лецишин Р. Під духовною опікою Церкви боролась УПА за волю // Галичина. – 2000. – 19 серпня. – С.5; Заборовський Я.Ю. Відповідь історика // Прикарпатська правда. – 2000. – №30. – 1 серпня. – С.1, 4, 4а, 4б, 4в, 4г, 5.
4. Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради (про злочинну діяльність уніатської церкви). Історична хроніка. – 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1970. – 360 с.; Дмитрук К.Є. Уніатська церква на службі реакції // Український історичний журнал. – 1973. – №12. – С.28–39.
5. Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.76–77, 79, 83, 85–86; Пашенко В. Греко-католики в Україні... – С.79.
6. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952: Документи і матеріали. – Львів: Львівська обласна рада Товариства української мови ім. Т.Шевченка “Просвіта”, 1991. – С.187–234; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия: Тактика борьбы. – Минск – М.: Харвест – АСТ, 2000. – С.6–17, 25–26.
7. Мірчук П. УПА 1942 – 1952... – С.187–234.
8. Пастирські листи Князів Церкви у велику хвилину // Самостійна Україна. – 1941. – Ч.2. – 9 липня. – С.2; Альманах Станіславівської Землі: Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто. – Т.П. – С.3; Бадяк В. Наш Владика: Життя та посмертні митарства Перемиського єпископа Йосафата Коциловського. – Львів: Місіонер, 2000. – С.69–70; Проголошення самостійності Української Держави в Станіславові, дня 12 липня 1941 року // Українське слово. – 1941. – Ч.1. – 22 липня. – С.1; Їх пам’ять незабутня...; 3 Поділля: Потік Золотий // Українське слово. – 1941. – Ч.6. – 2 серпня. – С.2; В селах: Семенюк І. Свято визволення в Вербіжі Нижнім // Воля Покуття. – 1941. – Ч.12. –

- 14 серпня. – С.3; Вісті з сіл: Богородчани // Українське слово. – 1941. – Ч.11. – 15 серпня. – С.5; В селах: Молодятин // Воля Покуття. – 1941. – Ч.14–15. – 24 серпня. – С.4.
9. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – С.242; Літопис Нескороної України: Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Я.Лялька. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – Кн.2. – С.73; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С.116; Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959): Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне – Івано-Франківськ, 2001. – С.54, 65.
10. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій... – С.492.
11. Усі творчі сили українського народу об'єднуються в одному спільному фронті будови власного державного життя // Самостійна Україна. – 1941. – Ч.3. – 10 липня. – С.1–2; Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944). – Львів: Місіонер, 1999. – Т.ІІ. Церква і суспільне питання. – Кн.2. Листування. – С.925; Паньківський К. Роки німецької окупації (1941–1944). – Нью-Йорк, 1965. – С.30–31; Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.260–261; Яшан В. Під брунатним чоботом: Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні (1941–1944). – Торонто, 1989. – С.64.
12. Провадити боротьбу до переможного кінця! (Промова на святочній Академії, виголошена п. Гуцуляком від імені ОУН в Станіславові) // Українське слово. – 1941. – Ч.2. – 24 липня. – С.3; Оголошення: Секретаріат ОУН... // Українське слово. – 1941. – Ч.2. – 24 липня. – С.4; Радість селян // Українське слово. – 1941. – Ч.2. – 24 липня. – С.3; Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.69.
13. Цит. за: Паньківський К. Роки німецької окупації... – С.32.
14. Григорій Хомишин Божою Милостію і Апостольського Престола благословенням Станіславівський Єпископ Всечесному Духовенству й Вірним Станіславівської Дієцезії мир і архиерейське благословення. ... Дано при Катедральнім Храмі Воскресення Господа Нашого Ісуса Христа в Станіславові в день Свята Царя Христа 24. жовтня н.ст. 1941 р. – С.6–7.
15. Паньківський К. Роки німецької окупації... – С.6–7; Митрополит Андрей Шептицький... Документи і матеріали (1899–1944). – Львів: Місіонер, 1999. – Т.ІІ. Церква і суспільне питання. – Кн.1. Пастирське вчення і служіння. – С.534–535; Т.ІІ. – Кн.2. – С.963–964; Український Краєвий Комітет – єдина українська організація в Галичині // Воля Покуття. – 1942. – Ч.1. – 7 січня. – С.5; Координація нашого організованого життя в ГГ. Краків – Львів, дня 27 лютого 1942. Др. Володимир Кубійович, Провідник УЦК. Др. Кость Паньківський, заступник Провідника УЦК // Українське слово. – 1942. – Ч.29. – 11 березня. – С.3; Конференція Делегатур Українського Окружного Комітету в Коломиї // Воля Покуття. – 1942. – Ч.34. – 7 червня. – С.1; Зустріч провідника У.Ц.К. з Гуцульщиною і з Покуттям // Воля Покуття. – 1942. – Ч.35. – 14 червня. – С.3; Дзвін на тривогу! Священики та вчителі подайте руку німцям! В.Б. // Станіславівське слово. – 1943. – Ч.11. – 14 березня. – С.2; Праці в селі є дуже багато. Сільські інтелігенти, не дримайте! // Станіславівське слово. – 1943. – Ч.14. – 4 квітня. – С.7.
16. Архіпастирське благословення: З нами Бог! До народу і духовенства. У Львові, дня 20 грудня ст. ст. 1941 р. Андрей, Митрополит // Воля Покуття. – 1942. – Ч.1. – 7 січня. – С.4; Політичне дозрівання // Українське слово. – 1942. – Ч.30. – 13 березня. – С.1.
17. Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946). Документи радянських органів державної безпеки. – К., 2006. – Т.1. – С.206; Сурмач О.І. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001. – С.8–9, 14, 15.
18. На твердому та ясному шляху: Рік праці УОК в Станіславові // Станіславівське слово. – 1942. – Ч.21. – 27 грудня. – С.6.
19. Новорічне побажання Окружного старости в Коломиї Фолькмана до о. Пралата Русина в Коломиї; Новорічне свято в Коломиї // Воля Покуття. – 1942. – Ч.2. – 18 січня. – С.2, 3; З діяльності УОК в Коломиї // Станіславівське слово. – 1942. – Ч.16. – 22 листопада. – С.6; Паньківський К. Роки німецької окупації... – С.305–307; Коломия і Коломийщина: Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія: Вид-во “Ком. коломиян”, 1988. – С.397–398, 466–467.
20. Порівняй: Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941–1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя // Ковчег. – Львів, 2000. – Ч.2. – С.236, 241.
21. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.71–72, 77–87.
22. Там само. – С.79, 82; Мірчук П. УПА 1942 – 1952... – С.18; Порівняй: Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква... – С.72; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.77; Лещишин Р. Участь УГКЦ в національно-визвольному русі середини ХХ ст. ... – С.212.
23. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.77.
24. Там само.
25. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.85.
26. Там само. – С.75; За пошану для проводу. Український Центральний Комітет // Станіславівське слово. – 1943. – 3 січня. – Ч.22. – С.2.
27. Детальніше див.: Вол Б., Сурмач О. Зарубіжна історіографія діяльності УГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944 рр.) // Історія релігій в Україні: Праці XI Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2001 року). – Львів, 2001. – Кн.1. – С.152–158; Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) у період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1989–2000 роки) // Ковчег. – Львів, 2001. – Ч.3. – С.560; Пилипів І. УГКЦ в період німецької окупації ... – С.110; Ткаченко С.Н. Повстанческая

армія... – С.298.

28. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.88; Андрухів І.О., о. Кам'янський П.Є. Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С.142–143. Характерно, що начальник УНКДБ у Львівській області К.Волошенко в доповідній записці 16 вересня 1944 р. відзначав, що більшість духовенства взяла активну участь у формуванні дивізії СС “Галичина”, тим часом “незначна частина..., поділяючи програму Бандери, підтримувала бандерівські банди в їх діяльності й закликала населення до активної боротьби за самостійну Україну...” – див.: Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.210–211.
29. Андрухів І.О., о. Кам'янський П.Є. Історія релігійного життя... – С.142.
30. СС-Стрілецька Дивізія Галичина: У храмі св. Юра // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.18. – 2 травня. – С.2; Торжественне Богослуження // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.19. – 9 травня. – С.6; Ми готові до боротьби: Величаве свято СС. Стрілецької Дивізії Галичина у Станиславові // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.29. – 18 липня. – С.6; За Батьківщину. Станіславів прощає своїх добровольців // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.31. – 1 серпня. – С.6; Величаво маніфестація Львова з нагоди від'їзду перших добровольців СС. Стрілецької Дивізії Галичина // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.30. – 25 липня. – С.1–2.
31. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.111.
32. Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946). Документи... – Т.1. – С.581–582.
33. Там само. – С.646–647; о. Гриньох І. Спогади Патріярха Йосифа: Вул. Короленка, 33 – Київ // Патріярхат. – 1993. – Ч.3. – С.14; Під Його духовну опіку: Поклін Владиці. Л. // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.31. – 1 серпня. – С.4; Представники наших добровольців у губернатора д-ра Вехтера й полк. Бізанца // Станиславівське слово. – 1944. – Ч.1. – 2 січня. – С.2; Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) у період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія... – С.560.
34. СС-Стрілецька Дивізія Галичина: Проповідь о. д-ра Лаби // Станиславівське слово. – 1943. – 2 травня. – Ч.18. – С.2; Маніфестація в Станиславові з нагоди набору добровольців // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.21. – 23 травня. – С.6.
35. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.187–215; Ткаченко С.Н. Повстанческая армія... – С.58, 289, 304–307; Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.89–90.
36. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.92.
37. Там само. – С.98.
38. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944 рр. / Упоряд. Ж.Ковба; Наук. ред. А.Кравчук. – К.: Дух і Літера, 2003. – С.51.
39. Послання Їх Експеленції Митрополита Кир Андрея до Духовенства і Вірних // Станиславівське слово. – 1943. – Ч.33. – 15 серпня. – С.2, 4; Митрополит Андрей Шептицький... Документи і матеріали (1899–1944). – Т.ІІ. – Кн.2. – С.537–540.
40. Митрополит Андрей Шептицький... Документи і матеріали (1899–1944). – Т.ІІ. – Кн.2. – С.1007.
41. Там само. – Т.ІІ. – Кн.1. – С.543–544, 548–549.
42. Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946). Документи... – Т.1. – С.218, 580–581, 646–647; Див. також цитату за: Андрухів І.О., о. Кам'янський П.Є. Історія релігійного життя... – С.141.
43. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.261–262; Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.74–77.
44. Цит. за: Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.78; Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква... – С.73. Мабуть, варто детальніше вивчити походження цього документа!
45. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.646–647.
46. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.94–95, 116; Ткаченко С.Н. Повстанческая армія... – С.289–290.
47. Цит. за: Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.77.
48. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.101–104, 105–109.
49. Там само. – С.129–131.
50. Там само. – С.121, 127.
51. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.403.
52. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.136.
53. Там само. – С.104–105.
54. Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.54; Андрухів І.О., о. Кам'янський П.Є. Історія релігійного життя ... – С.144.
55. Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.30, 138; Мартирологія Українських Церков: У 4-х томах. – Т.2. Українська Католицька Церква: Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упорядкували і зредагували О.Зінкевич і о. Т.Р.Лончина. – Торонто – Балтимор: Українське вид-во “Смолоскип” ім. В.Симоненка, 1985. – С.142; о. Лебедович І. З мартирології духовенства Західної України. – Філадельфія, 1978. – С.86.
56. Мартирологія Українських Церков. – Т.2. УКЦ. – С.148.
57. Там само. – С.142; Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.710.
58. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.223.

59. Там само. – С.621.
60. **Громадсько-політична державотворна** Україна крізь віки: В 13-ти томах. – К.: Альтернативи, 1999. – Т.12. М.В.Коваль. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – С.306.
61. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.264–265.
62. Там само. – С.223.
63. Там само. – С.255.
64. Там само. – С.262–263.
65. Там само. – С.260, 217–219, 249; Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.55, 67–70; Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини... – С.269.
66. Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ... – С.106.
67. Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм МГП... – С.51; Киричук Ю. Партизанська боротьба УПА-ОУН у західних областях УРСР (травень 1945– 1946 рр.) // Україна модерна. – К. – Львів, 2002. – С.144; Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.62; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.6–17, 25–26.
68. Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.63.
69. Мірчук П. УПА 1942 – 1952... – С.187–234.
70. Див.: Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.33–37.
71. Там само. – С.47–52; Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.65.
72. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.265–266 (документ без дати); Порівняй: Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.233 (імовірно, цей самий документ датовано 8 січня 1944 р.).
73. Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.63–64; Мірчук П. УПА 1942 – 1952... – С.253; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.38–40, 42; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.83.
74. Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.65–66.
75. Там само. – С.72–74.
76. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.98, 100; Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА... – С.75. До речі, І.К.Патриляк повністю наводить текст повстанської молитви: “Україно, свята мати героїв, зійди до серця мого, прилинь бурєю вітрів кавказьких та шумом карпатських ручаїв, боїв славного завойовника батька Хмеля, тріумфом і гуркотом гармат революції, радісним гомоном софійських дзвонів, нехай душа моя в тобі відродиться, славою твоєю опроміниться, бо Ти, пресвята – все життя моє, бо ти – все щастя моє. Задзвони мені брязкотом кайданів, скрипінням шибениць. У понурі ранки принеси мені зойки закатованих по льохах, у тюрмах і на засланнях. Щоб віра моя була гранітом, щоб зросла завзяттям міць, щоб сміло йшов я в бій. Так яке йшли герої за тебе, свята, за твою славу, за твої святі ідеї, щоб пімстити ганьбу неволі, стоптану честь, глум катів Твоїх, невинну кров помордованих під Базаром, Крутами, геройську смерть вождя української нації, української національної революції – полковника Євгена Коновальця, Бессарабової, Головінського, Голояда, славну смерть Данилишина і Біласа та тисячі незнаних нам, що їх кості порозкидані або тайком погребані; спали вогнем животворним у серці моєму кволість, нехай не знаю я, що таке вагання; скріпи мій дух, загартуй волю, у серцю замешкай моєму. В тюрмах і в тяжких хвиликах нелегального життя зрости мене до ясних подвигів, для тебе в подвигах тих знайду смерть, солодку смерть у муках за тебе, і хай розпливуся в тобі та вічно житиму в тобі, Відвічна Україно, могутня і соборна”.
77. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.100.
78. Там само. – С.224–225.
79. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.78; Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква... – С.73.
80. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.396; Яшан В. Під брунатним чоботом... – С.142; Мартирологія Українських Церков. – Т.2. УКЦ. – С.136; Микитюк Я.-С. Отець Лука Володимир Микитюк // Альманах Станіславівської землі. – 1985. – Т.2. – С.411.
81. Спогади вчителя місцевої школи І.В.Іванцева, записані автором 8 травня 2007 р. у с. Грабівка Калуського району Івано-Франківської області.
82. Бої УПА за Чорний Ліс під Станіславом // Літопис УПА. – Торонто – Львів, 1992. – Т.19. Група УПА “Говерля”. – Кн.2. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру.– С.44–45.
83. Грабовецький В. Грабівка: Літопис оселі над Луквою. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – С.103.
84. о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріярхат. – 1992. – Ч.5. – С.24–25.
85. Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.63 (примітка 32).
86. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.271; Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни... – С.315.
87. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.324.
88. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.237. Текст “Присяги вояка УПА”: “Я, воїн Української Повстанчої Армії, взявши в руки зброю, урочисто клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським. Перед Святою Землею Українською. Перед пролотою кров’ю усіх Найкращих Синів України та перед Найвищим Політичним Проводом Народу Українського: Боротися за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу. В цій боротьбі не

- пожалію ні крові, ні життя і буду битись до останнього віддиху і остаточної перемоги над усіма ворогами України. Буду мужнім, відважним і хоробрим у бою та нещадним до ворогів землі української. Буду чесним, дисциплінованим і революційно-пильним воїном. Буду виконувати всі накази зверхників. Суворо зберігатиму військову і державну таємницю. Буду гідним побратимом у бою та в бойовому життю всім своїм товаришам по зброї. Коли я порушу, або відступлю від цієї присяги, то хай мене покарає суворий закон Української Національної Революції і спаде на мене зневага Українського Народу”.
89. Сич О. Українська Греко-Католицька Церква в житті Степана Ленкавського // Розстріляна і відроджена Церква: Матеріали наук.-теорет. конференції. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2001. – С.46.
 90. Там само. – С.320–321.
 91. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.21.
 92. о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріархат. – 1992. – Ч.5. – С.24–25.
 93. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.68.
 94. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944 рр. ... – С.298; Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.440.
 95. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.80–81.
 96. о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріархат. – 1992. – Ч.4. – С.15–17; Ч.5. – С.23–25 (на початку травня 1942 р. прибув із Берліна до Львова, де “було неможливо мені злегалізуватись. Перебрав мене під свою опіку Провідник ОУН Іван Климів-Легенда, пізніше арештований і розстріляний гестапом. Так став я “підпільником”, робив те, що мені наказували, скитався, жив у підпільних хатах, багато писав у підпільному органі “Ідея і Чин”. Та це вже мій життєвий шлях...” – Ч.5. – С.24); Галів М. Відійшов у Божу вічність Патріарший Архімандрит проф. д-р Івано Гриньох // Патріархат. – 1994. – Ч.10. – С.9–10.
 97. о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріархат. – 1992. – Ч.5. – С.25.
 98. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.97; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.41; Мартирологія Українських Церков. – Т.2. УКЦ. – С.150; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40– 50-х рр. ... – С.81.
 99. Сергійчук В. Нескорена Церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – С.41–42; Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.249–250.
 100. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.283–284.
 101. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.345.
 102. Мартирологія Українських Церков. – Т.2. УКЦ. – С.239 (у грудні 1944 р. на зборах священників у райвиконкомах критикували попередню діяльність УГКЦ).
 103. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.305–306.
 104. Там само. – С.306.
 105. Там само. – С.313.
 106. Там само. – С.298–300.
 107. Боцюрків Б. УГКЦ та Радянська держава... – С.85.
 108. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.463–479.
 109. Бадяк В. Наш Владика: Життя та посмертні митарства перемишльського єпископа Йосафата Коциловського. – Львів, 2000. – С.80–82.
 110. Детальніше див.: Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.748–754, 758–760, 769–776, 779–792, 804–807; Сергійчук В. Нескорена Церква... – С.43, 59–68.
 111. Киричук Ю. Партизанська боротьба УПА-ОУН... – С.157.
 112. Сергійчук В. Нескорена Церква... – С.72–75.
 113. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.78–79; Копія відозви ОУН – УПА про московсько-більшовицькі репресії щодо Греко-Католицької Церкви “Свобода віросповідання в СРСР” // **Греко-Католицька політична державотворча** Літопис Нескороної України. – Львів: Просвіта, 1993. – С.234.
 114. Киричук Ю. Партизанська боротьба УПА-ОУН... – С.156.
 115. Мірчук П. УПА 1942–1952... – С.86.
 116. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.170–217.
 117. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Ковчег. – Львів, 1993. – Ч.1. – С.123.
 118. Цит. за: Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.80.
 119. Сергійчук В. Нескорена Церква... – С.81–83.
 120. Боцюрків Б. УГКЦ в катакомбах (1946–1989)... – С.123–124.
 121. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.82; Літопис УПА. – Торонто, 1987. – Т.16. – С.253.
 122. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944 рр. ... – С.296.
 123. Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.82; Літопис УПА. – Торонто, 1984. – Т.10. – С.24; Киричук Ю. Партизанська боротьба УПА-ОУН... – С.157.
 124. Дем’ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – “Кадило”... – С.94–96; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С.80–82; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.225.

125. Лой Н. Історизм // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К., 2002. – С.164–165.
126. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи... – Т.1. – С.189–225, 252–271, 301–310, 343–353, 373–379, 387–391, 404–451, 455–461.
127. Патриляк І.К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С.73.

Basing on the analysis of sources and historiography, the author attempts to give the grounding to the position of the Greek Catholic hierarchs and the participation of some clergy in the Ukrainian Uprising Army.

Key words: *Greek-Catholic Church, chaplain, Ukrainian Uprising Army.*

* – Ідея позитивної праці розроблена лідером УХС О.Барвінським і активно використовувалася Станіславівським єпископом Г.Хомишиним у 1920–1930-х роках. Див.: Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності // Барвінський О. Спомини з мого життя. – К., 2004. – С.23–24, 29–30; Єгрешій О.І. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння (1904–1939). – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – С.12.

* – До речі, дипломатичні заходи Головного командування УПА влітку 1943 р. мали перемінний успіх і забезпечували тільки нейтралітет угорської армії щодо УПА; тим часом УГВР так і не була визнана іншими державами / о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва // Патріярхат. – 1992. – Ч.5. – С.24; Ткаченко С.Н. Повстанческая армия... – С.264.